

платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» дозволяє дійти висновку про те, що з моменту подання платником до банківської установи платіжного доручення на перерахування податку або збору та реєстрації цього документа, підтвердженої штампом банківської установи, сума сплаченого податкового платежу ще не набуває якості бюджетних коштів. Цей висновок підтверджується главою 18 БК, в якій на відміну від ст. 304 Бюджетного кодексу РФ від 31 липня 1998 р. («Несвоєчасне виконання платіжних документів на перерахування коштів, які підлягають зарахуванню на рахунки бюджетів») банки та інші кредитні організації серед суб'єктів бюджетних правопорушень не фігурують. До моменту виконання банком платіжного доручення платника продовжують тривати податкові правовідносини, поки що не трансформовані у бюджетні. Частина 5 ст. 50 БК України прямо передбачає, що податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету визнаються зарахованими у доход державного бюджету з моменту зарахування їх на єдиний казначейський рахунок бюджету. Таким чином, зловживання службових осіб банківських установ з грошовими коштами, які надійшли від платників податків і мають бути зараховані до бюджетів чи державних цільових фондів, мають кваліфікуватись не за ст. 210 КК (відсутній предмет даного посягання), а, наприклад за ст. 364 або ст. 365 КК як той чи інший злочин у сфері службової діяльності.

Надійшла до редколегії 15.04.02

В. Зеленецький, член-кореспондент
АПрН України

Поняття і природа дослідчого кримінального процесу

В літературі неодноразово відзначалося, що кримінальний процес являє собою складну динамічну систему¹. Але при цьо-

¹ Див., напр.: *Чеканов В. Я.* Уголовное судопроизводство как целостная система // Вопросы уголовного процесса. – Саратов, 1979. – Вып. 2. – С. 26–35.

му не вказується, чим визначається його складність, реально існуючий динамізм і системний характер¹. Факторів, що обумовлюють зазначені властивості і стани системи кримінального процесу, багато. Стосовно теми нашого дослідження важливо зазначити, що складність цієї системи визначається великою кількістю і розмаїтістю елементів, її утворюючих, серед яких особливе місце посідає так званий людський фактор; особливим об'єктом пізнання, який за своїм характером найчастіше є латентним; специфікою засобів пізнання і здійснення різних видів процесуальної діяльності.

Динамізм процесу визначено наперед його публічністю, специфікою правовідносин, що реалізуються в загальній структурі процесуальної діяльності; динамікою зміни його станів у різні періоди провадження, що обумовлюються вирішенням системи як окремих, так і загальних завдань процесу; специфікою захисту інтересів одних осіб і прагненням інших до захисту своїх власних інтересів за рахунок перших; тією боротьбою, що виникає в кримінальному процесі в зв'язку зі здійсненням різних видів діяльності, особливо обвинувальної, спрямованої на забезпечення кримінальної відповідальності винної особи; розмаїтістю способів і засобів задоволення потреб держави, окремих колективів або громадян у кримінальному процесі.

Зрештою, системний характер кримінального процесу визначено системними якостями кримінально-процесуального права, його статичною і функціональною цілісністю, взаємозв'язком і взаємозумовленістю всіх його елементів, єдність, специфіка і закономірність зв'язку яких і утворює структуру кримінального процесу, в якому дослідча процесуальна діяльність є вихідною, первинною, створює умови виникнення і здійснення інших видів кримінально-процесуальної діяльності.

Дослідча діяльність також є цілісною і системною, як і весь кримінальний процес, частиною котрого вона є. При цьому ця частина виконує в цілому свою особливу специфічну функцію, без якої кримінальний процес не може існувати і функціонувати як завершене системне і специфічно цілісне утворення. Саме тому виникає необхідність у системному підході до розгляду як

¹ Про поняття складності системних об'єктів див.: *Бельгаєва Н. Н.* Сложность и сохранение качества системных объектов // *Вестник Ленинградского университета.* – 1974. – № 11; *Черняк Ю. И.* Простота сложного. – М., 1975.

кримінального процесу в цілому, так і різних видів діяльності, що входять до його структури¹.

Реалізація в дослідженні основних положень цього підходу припускає насамперед розгляд кримінального процесу як системи, а утворюючих його елементів — як особливих взаємозалежних підсистем. З цього випливає, що описати кримінальний процес як систему, а його структуроутворюючі елементи як специфічні підсистеми «означає охарактеризувати його з боку: 1) цілісності; 2) внутрішньої побудови, або закономірностей зв'язків, що існують між його елементами; 3) місця в загальній системі»².

При традиційному підході до характеристики структури кримінального процесу прийнято говорити про стадії, з яких він складається. При цьому виділяють стадії досудові і судові. До перших відносять: порушення кримінальної справи і попереднє (досудове) розслідування, а до других — попередній розгляд справи судом, судовий розгляд, виконання вироку, касаційне провадження, перегляд вироку в порядку судового нагляду і поновлення справ за нововиявленими обставинам. Визнаючи цілком правомірним поділ стадій на досудові і судові, не можна погодитися, по-перше, з підставами такого поділу; по-друге, з переліком тих стадій, що належать до досудових і судових. На цю обставину слід звернути увагу, оскільки й у досудових, і в судових стадіях процесу приймаються не тільки проміжні, а й кінцеві (підсумкові) рішення, що визначають як розвиток кримінально-процесуальної діяльності, так і результат процесу, рішення завдань, що стоять перед ним.

¹ Про поняття системи і системного підходу див.: *Садовский В. Н.* Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы // *Социология в СССР*. — М., 1966. — Т. 1. — С. 164–185; *його ж.* Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. — М., 1974; *Кузьмин В. П.* Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. — М., 1976; *Коган М. С.* О системном подходе к системному подходу // *Философские науки*. — 1973. — № 6 — С. 37; *його ж.* Человеческая деятельность (опыт системного анализа). — М., 1974; *Блауберг И. В., Юдин Э. Г.* Становление и сущность системного подхода. — М., 1973; *Аверьянов А. Н.* Система. Философская категория и реальность. — М., 1976; *Дружинин В. В., Конторов Д. С.* Проблемы системологии. — М., 1976; *Афанасьев В.* Динамика социальных систем // *Коммунист*. — 1980. — № 5. — С. 56–70.

² *Строгович М. С., Алексеева Л. Б., Ларин А. М.* Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. — М., 1979. — С. 99–100.

На думку О. Михайленка, поділ стадій процесу на досудові і судові провадиться щодо «суб'єктів (державних органів, що здійснюють кримінально-процесуальну діяльність)»¹. Але тоді позначення кожного класу стадій має відображати назву суб'єкта, який веде процес у відповідній процесуальній стадії (слідчого, дізнавача, прокурора тощо). Тим часом в основі позначення кожного класу стадій лежить спільний для них корінь «суд». Лише префікс «до», який застосовується для позначення першого досудового класу, вказує на межі включення в нього стадій, що передують усім іншим і мають назву судових стадій процесу.

Отже, поділ стадій на досудові і судові ґрунтується на їх відношенні щодо суду. Ті, які передують судовій діяльності, іменуються досудовими; всі інші — судовими.

Але й тут необхідно звернути увагу на одну істотну неточність. Оскільки йдеться про класифікації стадій, то до кожного класу, який виділяється на загальній підставі, повинні включатися стадії, що мають загальні ознаки. Тим часом О. Михайленко відносить до судових також стадію виконання вироку, яка у більшості випадків не може бути віднесена до числа таких, оскільки діяльність, що становить її зміст, як правило, виходить за межі судового процесу.

Те ж саме слід сказати і про діяльність прокурора, пов'язану з затвердженням обвинувального висновку. Цю діяльність О. Михайленко відносить до попереднього розслідування, але тоді і в самій класифікації стадій, і в їх позначенні має бути відображена участь у відповідній діяльності (у даному разі в розслідуванні) прокурора. І це дійсно так, оскільки йдеться про класифікації стадій за суб'єктом, але, як видно з позначення перелічених стадій, про прокурора в їх назві нічого не говориться². При всій суперечливості змісту пропонованої О. Михайленком класифікації стадій правильним є те, що автор цілком обґрунтовано включає розглядувану прокурорську діяльність до загальної системи процесуальних стадій, хоча і невірно визначає її місце в загальній структурі кримінального процесу.

¹ Михайленко А. Р. О сущности и значении стадий советского уголовного процесса // Вопросы уголовного процесса. — Саратов, 1977. — Вып. 1. — С. 119.

² Про сутність прокурорської діяльності та її місце в загальній системі стадій кримінального процесу див.: Зеленецкий В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. — Х., 1979.

Процесуальні стадії є тими частинами, єдність яких і утворює кримінальний процес¹. Але це твердження є вірним доти, доки аналізується процес, що складається із системи процесуальних стадій, тобто той, якому притаманна стадійність у його організаційній структурі. Якщо ж говорити про процеси, що не мають у своїй структурі зазначених стадій, то розглядуване твердження буде вірним лише частково, і тому має характеризуватися як одностороннє, таке, що потребує свого уточнення.

Для конкретизації зазначеного положення слід з'ясувати, чи існують у реальній дійсності процеси, структура яких не складається із системи загальновідомих процесуальних стадій, і яка специфіка здійснюваної в них діяльності.

При дослідженні цього питання будемо виходити з того, що кримінальний процес як специфічна соціальна система складається з кількох відносно самостійних, але об'єктивно взаємозалежних систем. Як такі виступають процеси меншого ступеня спільності (обсягу). Ці процеси відносяться так до загального, як відноситься будь-яка частина до свого цілого. З огляду на цей факт такого роду процеси слід називати окремими процесами загальної процесуальної системи. Інакше кажучи, будь-який процес меншого обсягу діяльності буде часткою відносно загального, тобто щодо всієї процесуальної системи.

При цьому кожна частина процесу реалізується до початку здійснення діяльності в іншій частині (наприклад, стадії) процесу. Якщо з цих позицій проаналізувати систему досудових стадій, то насамперед необхідно виділити в їх системі стадію попереднього розслідування або досудового слідства, що і утворить зміст слідчого кримінального процесу. Безсумнівно, що саме тут вирішуються найбільш важливі і складні завдання в

¹ Про сутність і значення стадій кримінального процесу див.: *Чеканов В. Я.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. — Саратов, 1958. — С. 4; *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Возбуждение уголовного дела. — М., 1961. — С. 39; *Элькинд П. С.* Сущность советского уголовно-процессуального права. — Л., 1963. — С. 50–52; *Ципкин А. Л.* Право на защиту в кассационном и надзорном производстве и при исполнении приговора. — Саратов, 1965. — С.4; *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — Т. 1. — С. 66; *Михайленко О.* Порухення кримінальної справи — самостійна стадія радянського судочинства // Радянське право. — 1970. — № 3. — С. 74; *його ж.* О сущности и значении стадий советского уголовного процесса. — С. 114–120; *Зеленецкий В. С.* Вказ. праця. — С. 7–42.

системі досудових стадій. Але до попереднього розслідування (досудового слідства) у зв'язку з інформацією про вчинений злочин, що надійшла, також здійснюється певна діяльність. За своїм характером вона теж є процесуальною. Такими ж є і правові відносини, що реалізуються в структурі зазначеної діяльності. Основними її суб'єктами є слідчий, дізнавач, прокурор, суддя, а також громадяни, установи, підприємства і організації, що надіслали особам, які ведуть процес, інформацію про вчинений або підготовлюваний злочин. У цьому сенсі розглядуваний процес є специфічним за своїм суб'єктним складом. У жодному іншому окремому процесі немає такого широкого кола осіб, правомочних вести даний процес і приймати рішення, що визначають можливості його подальшого розвитку або припинення.

Традиційно при характеристиці цієї частини процесу прийнято говорити про нього як про стадію порушення кримінальної справи. Але це неправильно. Така його характеристика є вузькою, однобічною, такою, що відбиває назву лише одного можливого рішення, яке тут приймається, а саме — рішення про порушення кримінальної справи.

Загальновідомо, однак, що за підсумками даного провадження можуть бути прийняті й інші рішення, зокрема, про відмову в порушенні кримінальної справи і про направлення заяви про вчинений або підготовлюваний злочин за підвідомчістю. Крім того, в цьому ж процесі приймається рішення про порушення протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Якщо розглядати зазначені рішення в їх кількісному співвідношенні, то можна помітити, що серед них на практиці домінують рішення про відмову в порушенні кримінальної справи і про направлення заяв і повідомлень за належністю.

У зв'язку з цим виникає запитання: чи можна позначати даний процес найменуванням того рішення (про порушення кримінальної справи), яке тут приймається рідше за інші (про відмову в порушенні кримінальної справи і про направлення заяв, що надійшли, і повідомлень про злочин за належністю), і чиє найменування не відображається в назві процесу, що завершується його винесенням?

На це запитання слід відповісти негативно, оскільки жодна назва з усіх перелічених рішень не відображає природу процесу, в якому вони приймаються. Інакше кажучи, кожне із заз-

начених рішень відображає у своїй назві лише один з можливих результатів здійснюваної в даному процесі діяльності, у зв'язку з чим їх назву не може бути використано для позначення всієї діяльності і конкретного процесу, в якому вона здійснюється. Отже, цьому процесу необхідно дати таку назву (позначення), яке б правильно відображало як природу, так і його місце в загальній процесуальній системі.

Оскільки процес, що аналізується, передує слідчому, його необхідно розглядати як самостійний і називати «дослідчим кримінальним процесом».

З огляду на викладене кримінальний процес, що передує попередньому розслідуванню, в якому відбуваються прийом, реєстрація, дослідження заяв, повідомлень, іншої інформації щодо вчиненого або підготовлюваного злочину і приймається рішення про порушення кримінальної справи, відмову в цьому, початок протокольної форми досудової підготовки матеріалів або про направлення одержаних джерел інформації за належністю (підслідності або підсудності), іменується дослідчим кримінальним процесом.

Цей кримінальний процес має певну специфіку, свої завдання: його зміст утворює велика за обсягом і складна за своїм характером процесуальна діяльність, здійснювана спеціально уповноваженими на те суб'єктами.

Тут немає необхідності розглядати все розмаїття питань, що виникають у зв'язку з новим підходом до характеристики дослідчого кримінального процесу. Тим більше, що результати досліджень цього процесу при підході до нього з традиційних позицій, що визначають його як стадію порушення кримінальної справи, стосуються і характеристики різних сторін дослідчого кримінального процесу. Тому зупинимось лише на двох, мабуть, найбільш дискусійних і одночасно досить важливих у практичному відношенні питаннях: по-перше, про самостійність кримінального процесу і, по-друге, про його співвідношення з наступним процесом, іменованим слідчим.

Зазначимо, що властивість самостійності, притаманна будь-якому процесу, характеризує його якісну визначеність. Але найбільш повно і переконливо вона зовнішньо виражається у відповідних кількісних показниках. У цьому сенсі необхідно знову нагадувати про кількість тих рішень про відмову в пору-

шенні кримінальної справи, які поряд з рішеннями про порушення справи займають у загальній їх сукупності домінуюче становище. Якщо при цьому враховувати і кількість протокольних проваджень, що також порушуються в дослідчому кримінальному процесі, то самостійність цього процесу стає, безперечно, очевидною. Зрозуміло, що на самостійність дослідчого кримінального процесу накладають обмеження випадки порушення кримінальної справи і протокольного провадження. Але і вони не усувають її реального існування, а лише підкреслюють її відносний характер і нові форми прояву, а так само зв'язок дослідчого кримінального процесу зі слідчим і всією процесуальною системою. Цей зв'язок проявляється не тільки в організаційному механізмі двох зазначених процесів, а й у створенні в дослідчому кримінальному процесі умов для реалізації кримінальної відповідальності винної особи спочатку в слідчих, а потім і в судових процесах. У цьому плані особливий інтерес становить питання про співвідношення дослідчого і слідчого кримінальних процесів.

Відомо, що зараз великий обсяг роботи щодо встановлення всього комплексу обставин вчиненого злочину, які входять до предмета доказування, виконується в слідчому кримінальному процесі. У дослідчому процесі, що передує йому, проводиться незначна за обсягом і підготовка для попереднього слідства робота. Тим часом в інтересах боротьби зі злочинністю і з метою економії сил і засобів правоохоронних органів зазначене співвідношення має бути змінено убік збільшення обсягу роботи в дослідчому кримінальному процесі. Мається на увазі, що саме в зазначеному процесі за допомогою всієї системи дослідчих пізнавальних дій повинні встановлюватися щодо одних справ усі, щодо інших — більшість обставин, що входять у предмет доказування. Що ж стосується слідства, то в цьому процесі мають виявлятися за допомогою слідчих дій лише ті обставини, доказування яких без провадження слідчих дій неможливе (наприклад, експертні дослідження, відтворення обстановки і обставин події тощо). При встановленні такого порядку слідчому необхідно буде виконати такі процесуальні дії, що забезпечують притягнення особи до кримінальної відповідальності, доказування з її участю тих обставин, що не встановлені в дослідчому кримінальному процесі, забезпечити реалізацію права обвинуваченого на захист, виконати всі інші дії, пов'язані з закінченням розсліду-

вання і направленням через прокурора справи в суд для її попереднього розслідування суддею і наступного розгляду по суті.

З цього погляду підвищення якісної визначеності дослідчого кримінального процесу виступатиме специфічним резервом істотного поліпшення якості попереднього (досудового) слідства, а на його основі й якості судового розгляду кримінальних справ.

Дослідчий кримінальний процес функціонує на стику оперативно-розшукового і слідчого процесів. І хоча оперативно-розшукова діяльність може здійснюватися компетентними особами в ході обох зазначених процесів, усе-таки за обсягом відомостей про вчинення злочинів, що надходять, а також за часом реалізації цими органами відповідних функціональних завдань він більш тісно пов'язаний з оперативно-розшуковою, ніж зі слідчою діяльністю. Вже одна ця обставина вказує на необхідність комплексного застосування при вирішенні заяв, повідомлень, іншої інформації про злочини оперативних і процесуальних засобів, з одного боку, для реалізації оперативно-розшукових заходів, а з іншого — для успішного вирішення завдань дослідчого кримінального процесу.

Для забезпечення оптимального режиму функціонування дослідчого кримінального процесу важливим є правильне вирішення питання про співвідношення правового регулювання діяльності всього розмаїття суб'єктів у дослідчому кримінальному процесі.

Оскільки йдеться про кримінальний процес, то всі розглянуті види діяльності мають бути регламентовані в новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

Надійшла до редколегії 02.04.02